

Fresk från Lejongravn i Tarquinia som visar prov på etruskernas färgglada klädedräkter.

foto: Réunion des Musées Nationaux Lorrain

etruskerna satt på en förmögenhet ~ *men visste de om det?*

av RICHARD HOLMGREN

I hjärtat av Etrurien upptäckte Giovanni di Castro under 1400-talet mineralet alunit i de italienska Tolfabergen. Som handlare i textilbranschen visste han att det innebar början på en storindustri med lysande ekonomiska utsikter. Alunit användes som fixermedel vid färgning av textilier och var mycket exklusivt. Alun var dock känt sedan flera tusen år tillbaka och frågan är om di Castro snarare återupptäckte en sedan länge förlorad kunskap på etruskisk mark.

Under Europas medeltid hade användandet av alun i princip försvunnit även om det fortfarande bröts, förädlades och nyttjades till fullo i öst. Di Castro skapade sig en förmögenhet som textilagent genom att färga italiensktillverkat kläde i Konstantinopel. Under tiden lärde han sig allt om traktens framställning och utvinning av alun. När Konstantinopel föll i Turkarnas händer blev alun tillgångarna i öst inte längre en resurs att räkna med. Di Castro fick då på hemmaplan upp ögonen för likheterna med den geologi och natur han kände från öst. Genom att bränna de vita mineralerna kunde han erhålla det alun han tidigare bara känt från färgbaden i Konstantinopel.

I ett brev till påven Pius II förklarar Di Castro att Tolfabergens alun var vida finare än det från Asien och med kyrkans resurser så skulle alunimporten från Turkiet kunna bli ett minne blott. De näraliggande skeppshamnarna skulle vidare vara ett ypperligt utgångsläge för att förse hela Europa med det finaste mineral. Några år senare kom gruvdrift att inledas på italiensk mark, ungefär sex mil norr om Rom. Från och med denna upptäckt kom romerskt alun att

betraktas som det absolut bästa i världen och det kom att bli den viktigaste inkomstkällan för kyrkostaten fram till slutet av 1800-talet. Påven Paolo II kungjorde senare en bannlysning att all handel med alun skulle vara kopplad till förekomsterna på kyrkans mark i Tolfa. Ursäkten för denna omständighet var att inkomsterna skulle finansiera ett större korståg mot turkarna.

Alun kom dock även att återfinnas på andra platser i Italien. Dessa platser var främst kopplade till kungadömet Neapel och fyndorter som Lipari och Ischia vilka tidigare exploaterats av romarna. Erfarna arbetare från Mindre Asien och det disintegrerade östliga imperiet, kom nu över till Italien och spred sina hemligheter om tygfärgning.

Handelsvaran alun uppträder i naturen som ett mineralsalt och det är bland annat i denna form som vi stöter på termen alunit. Alun förekommer som grumligt vita block eller som ett vitt pulver. Den kan också uppträda som relativt kornig eller i större kristallina sjok som löser sig bäst i varmt vatten.

Alun äger sin kommersiella betydelse framförallt för dess användbarhet till-

sammans med siden, ull, bomull och linne. Genomdränkta med alun, så absorberar textilierna de olika naturliga färgämnen på ett obehindrat sätt, vilket utvecklar färger med mer lyster och bättre beständighet. Vidare gör alun, som impregnering, hudar både slitstarka och smidiga.

Alun är ett vitt begrepp för flera olika substanser och produkten ska inte förväxlas med dess obearbetade form i egenskap av alunit, vilket har vilselett forskningen i frågan om forna kulturers tekniska kunskaper. Alun var en viktig naturresurs bland de tidiga kulturerna kring Medelhavet, men det ämne som användes för garvning och färgning var alun i dess rena och naturliga form – som kristaller. Detta stod att finna vid Egyptens oaser eller vid källor i vulkaniska områden.

Huruvida bearbetningen av alunit till det extremt kvalitativa alunet endast är en sen kunskap som lär ha uppmärksammas vid 1000-talets början, är dock en fråga som inte lätt kan besvaras.

I den antika staden Pompeji finner vi en avbildning av *Venus Pompejana*, färgarnas skyddsgudinna. I hennes närhet stoltserar Merkurius, handelsväsendets gud. Han bär en väska med pengar – symbolen för en vinstgivande byteshandel.

Kläden färgade med det exklusiva färgämnet purpur är beroende av ett bra fixermedel och därför var dessa i sig en mycket viktig handelsvara. Trots att både sländrissor, vävtyngder och andra till textilier knutna föremål är mycket vanliga lämningar redan i den etruskiska fornlämningsmiljön, så tenderar vikten av färgat kläde som viktig handelsresurs att hamna lite i glömska.

Dekorerede kammargravar ger oss dock bilder av vackert färgrika etruskiska dräkter. Ett indicium på vikten av färgat kläde i den etruskiska kulturen, är kanske beskrivningen av den etruskiska togan, *toga praetexta*. Plinius och Livius hävdar att togan härstammar från etruskerna vilken sägs ha ägt en bred purpurfärgad fällning vilken introducerades som den kungliga ämbetsdräkten. Purpurfärgen dräkter kom längre fram i tiden att symbolisera gudomlighet och kejsarlig makt.

Indigo, i kombination med alun som betmedel, fullgjorde oseparatorbara komplement till varandra vid ullfärgning. Indigo tillhör den så kallade *indigoida* grupp dit också purpurnäckans eklu-

siva färgämne ”royal purple shellfish dye” räknas. Den senare är också känd under namnet *purpur från Tyrus*.

Etruskernas färgrika kläden, vid sidan om andra omständigheter, kan indikera att denna kultur nyttjade de alunrika bergen i sina omgivningar - att man tidigt både exporterade alun och utvecklade ett hantverk inom färgning och garvning. Att etruskerna dessutom ägde indirekta och kanske till och med direkta kopplingar till Mindre Asien är en spännande aspekt på detta antagande.

Herodotos skriver att etruskerna härstammade från en grupp lydier vilka lämnat sitt hemland i Mindre Asien och slutligen slagit sig ned i mellersta Italien. Den grekiske historikern Dionysios från Halikarnassos hävdade dock att etruskerna inte nått Italien utifrån, utan snarare utgjorde landets egen infödda befolkning. Sanningen finner vi nog någonstans däremellan. Mindreasi-

atiska inslag i etruskisk kultur samt inte minst språkliga likheter med inskrifter från ön Lemnos, väcker liv i Herodotos uppgifter. I korthet kan vi dock konstatera att etruskerna faktiskt äger inslag av orientalisk stil och därför också på ett eller annat sätt förvärvat sig intryck och kunskaper från Mindre Asien. En intressant aspekt på detta förhållande är just hur Tolfas alunförande berg kom att upptäckas genom kunskaper som man förvärvat från Mindre Asien.

Ett större arkeologiskt problem vi konfronteras med vid spårandet av äldre gruvdrift, är att lukrativa gruvor har en lång kontinuitet. Tolfabergens gruvdriften har fortsatt in i modern tid och tidiga spår är sedan länge uttraderade. Etruskiska boplatser visar dock svårtolkade kanaler och baljformade håligheter i tuftklippan, ursprungligen innehållande krukor (dolia). Möjligen kan dessa vittna om etruskiska färgtråg. Levande arabiska

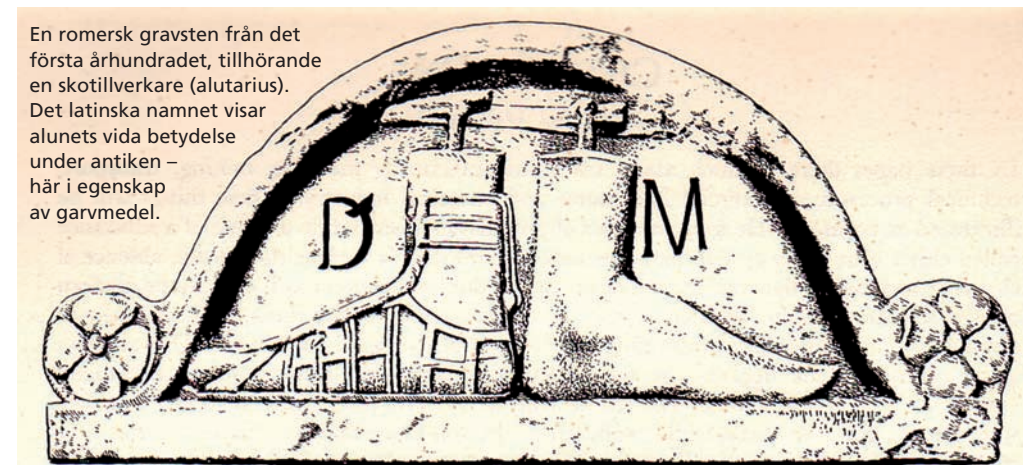

foto: Richard Holmgren

Ovan. Prover av alunit. De kritvita styckena från Tolfa (markerade A) i jämförelse med övriga prover från t.ex. Turkiet (från J. J. Berzelius mineralsamling vid Naturhistoriska riksmuseet i Stockholm).

Ilex Aquifolium, Järnek. Busken förekommer rikligt kring den etruskiska boplatsten San Giovenale. Under medeltid sades den påvisa och lokalisera platsen för alunrik mark.

traditioner med textilfärgning i indigo, visar anläggningar som finner paralleller till dessa konstruktioner.

De gamla egyptierna och babylonerna verkar dock ha känt till metoden att framställa alun ur alunit enligt den princip som di Castro tog med från öst. Att denna kunskap i sådana fall inte skulle ha nått de vida handlande etruskerna är svår att föreställa sig. Detta måste i sådana fall varit en exceptionellt viktig ekonomisk resurs för detta folk – till och med en av de viktigare förutsättningarna för den etruskiska ekonomin, möjligen också förutsättningen för de etruskiska städerna kring Tolfabergen.

Spåren efter järn och kopparhantering är ofta synliga inom eller i närområdet av en boplatslämning. Det är också där som huvuddelen av den arkeologiska dokumentationen sker. Enligt äldre beskrivningar av alunframställningen i Tolfa, så skedde fabrikationen av alunet utanför bebyggelsen. Platsen för framställningen kräver ett kort avstånd mellan dagbrottet och platsen för bränning. Avståndet till skog och riklig med färskvatten är också av betydelse. Av denna anledning är det inte förvånande att vi tidigare ej funnit spår av antikens framställning av alunit i Tolfabergen.

Huruvida kulturer under det första årtusendet före vår tideräkning, i trakten kring Tolfabergen, kände till möjligheten att frigöra alunsaltet ur alunit är ännu inte besvarad.

Ett tidigt nyttjande av råvaran och hur denna kan ha utvecklat lokala garv- och färgningsindustrier av lädervaror, ull och textilier, kan också sättas i relation till resurser av tamboskap och textilprodukter. Detta öppnar spännande ekonomiska perspektiv på olika former av djurhushållning. Frågan om tidig alunframställning i Tolfabergen torde således vara ett av de viktigare spörsmålen att väga in i forskningen kring etruskisk ekonomi och handel. Vi kan bara nyktert och avslutningsvis konstatera att etruskerna satt på en förmögenhet av ofattbara mått. Var de ovetande om detta, så skulle det idag kunna jämföras med bedriften att importera olja till Kuwait.

Richard Holmgren är klassisk arkeolog och forskar kring alun under antiken och har deltagit i etruskiska utgrävningar. Han kommer att leda Populär Arkeologis resa till Etrurien i vår.

Etruskiska gravar i Blera vilka kommer att besökas under resan.

foto: Archivio Scala

Tidigare var forskarna osäkra om varifrån etruskerna, och deras kultur i mellersta delen av den italiska halvön, egentligen härstammade. Numera är arkeologerna överens om att sjöfarare från Östra Medelhavsområdet kom till området omkring 700 år före vår tideräkning och så småningom bosatte sig där. De kom att tillsammans med de inhemska folken i den tidigare *Villanovakulturen* att utforma den så rika och framstående etruskiska kulturen.

Den kännetecknas bl.a. av en framstående kunskap av metallhantering, tidigt skriftspråk och anläggandet av städer som fungerade som autonoma enheter och en livlig handel. Järn och koppar som utvanns i Toscana var viktiga handelsvaror och en grund för välståndet.

Etruskerna övertog alfabetet från grekerna och deras skriftspråk kom att bli en brygga mellan det grekiska och romerska skriftspråket.

Husen byggdes ofta i tuff, en vulkanisk bergart, som kunde hanteras relativt lätt och formas i block. Flera utgrävningar har gjorts av etruskiska bosättningar och gravar, inte minst de tidiga tumulusgravarna. Bland de mest kända är utgrävningarna i San Giovenale där den förre svenske kungen, Gustav VI Adolf, medverkade.

Etruskernas värde kom att utmanas både av grekiska kolonisationsströmmar och efter dem av det romerska imperiet och omkring år 300 f.v.t. kom deras land att succesivt ingå i det romerska imperiet även

om dess kulturella särart kom att fortleva och också påverka romarna.

Populär Arkeologi kommer i vår att i en unik arkeologisk resa för intresserade utan förkunskap besöka en rad av etruskernas städer och lämningar. Bland dem Tarquinia, Blera, Viterbo, Cerveteri, San Giovenale och även Tolfabergen där utvinningen av alun för färgning av tyger sannolikt var en utomordentligt viktig grund för etruskernas välstånd. Vi får även ta del av forskningsresultat och delta i arkeologiska experiment i arkeologibyn *Antiquitates* nära Blera.

På sidan 39 i detta nummer av Populär Arkeologi kan du läsa om resans upplägg och hur du anmäler dig.

PA

Dokumentär-boken om etruskerna och de svenska utgrävningarna i San Giovenale, där förre kungen Gustav VI Adolf deltog, utgavs för ett par år sedan. Deltagarna i Populär Arkeologis resa kommer att erhålla boken inför resan.

INTERVJU

av BIRGITTA GUSTAFSON

Anette Färjare är arkeolog och har just nu till uppgift att kartlägga alla milstolpar i Värmland. Med i arbetsteamet är toypudeln Maya. – Dessa fornlämningar är både utforskade och förbisedda, säger hon. Och många är i behov av omvårdnad. Det var under stormaktstiden den svenska statsmakten började att organisera milstensresandet.

De första milstenarna var av trä och restes i mitten av 1600-talet. De började att placeras ut i och med 1649 års gästgiveriordning, som var ett sätt att reglera den för allmogen allt mer betungande skjuts- och gästningsplikten. Centralmakten krävde uppsikt och även allfartsvägarna skulle hållas i ordning av allmogen. På vissa avstånd sattes hel, halv- och kvartsmilstolpar upp. Därav namnet fjärdingsväg, som alltså motsvarade en kvartsmilstolpe. Då infördes även riksmilen som var 10 688 meter. Dessförinnan hade varje landsända sitt eget milavstånd.

– Man hade respass och förde resedagböcker, berättar Anette Färjare. Även reseräkningarna till staten skulle göras upp och det blev av stor vikt att färdvägen rätt kunde mätas. Det är bakgrunden till att vi har så många milstolpar och milstenar längs våra vägar.

Gästgiverierna omvandlades så småningom från att fungera i gårdarna till att blir särskilda inrättningar, ofta kombinerade med postiljonernas uppehållsställen.

– Fortfarande var det allmogen som skulle se till att allt detta fungerade, säger Anette Färjare.

Till en början var alltså milstenarna

de kartlägger värmlands milstolpar

Milstolpen till vänster står norr om Valnäs i Säffle kommun. Den är från 1767 och tillverkad i kalksten. Milstolpen till höger är en pampig gjutjärnsstolpe från 1857 och står strax före Värningstorp i Storfors kommun.

av trä, så småningom ersattes de av stenar. Under 1800-talet började man att tillverka dem i järn med ofta pampig utformning.

– Det finns också en grupp vägmärken som är väghållningsstenar, berättar Anette Färjare. De består ofta av gårdsnamneller initialer och pilar som angav fram till vilken punkt respektive gård hade ansvar för väghållningen.

– Tyvärr har många av dess tagits bort från lands- och småvägar och finns kanske på de enskilda gårdarna eller på andra ställen. De har varit eftertraktade lokala monument att ta med sig.

Det är Transportstyrelsen som idag har ansvar för att de kvarvarande milstolparna hålls i skick. Och det är från dem Anette Färjare fått sitt uppdrag att inventera en del av Värmlands 700 milstolpar.

– Mitt uppdrag är att kartlägga skadorna på 400 av dem, de som Transportstyrelsen har ansvar för. Många av dem behöver rustas upp och renoveras, en del har skadats vid vägunderhåll och i några fall har människor till och med plockat med sig stolparna.

Anette Färjare är verksam i arkeologiska uppdragsföretaget Eldrum.